

Gaziantep Kenti Planlama Deneyimleri Üzerine Bir Süreç Değerlendirmesi

A Process Evaluation on Planning Experience of Gaziantep City

M. Serhat YENİCE*
Tülay KARADAYI YENİCE**

Öz

Bu araştırma; tarihsel süreç içerisinde Gaziantep kent planlarının mekânsal dönüşüm gelişim üzerine etkilerini ayrıntıda irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu irdelemeler, Gaziantep'in kentleşme ve kentsel gelişme süreci içerisindeki kırılma noktaları ve gelişme dinamikleri eşliğinde yapılmaktadır. Araştırmanın temel materyallerini Gaziantep kenti için hazırlanana haritalar, mekânsal gelişim ve dönüşüm sürecini yönlendiren imar planları ve bu planların raporları, tarihsel yazılı kaynaklar, fotoğraf ve gravürler oluşturmaktadır. Araştırmada kapsamında bu materyallerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine dayanan bir yöntem izlenmiştir. Yapılan irdelemeler sonunda; Gaziantep kent yapısının 1938 yılında başlayan kapsamlı ve bütüncül ilk planlama deneyimiyle sanayi kentine geçiş modeline doğru evrildiği görülmektedir. 1950'li yıllarda kent planlarının ana konusunu, ülkenin sosyal, ekonomik kültürel ve siyasi gelişmelerine bağlı olarak kentlerin artan nüfus ve barınma problemlerini çözme isteği oluşturmaktadır. 1970'li yıllar ile birlikte Gaziantep'in kentsel arazi kullanımında sanayi alanlarının artan payı oldukça dikkat çekicidir. Sanayi kenti modelini yansıtan bu deneyim, 1980'li yıllar ile birlikte büyükşehir modeline ulaşma vizyonu ile sürdürülmektedir. Bu dönemde yürütülen planlama çalışmalarının en önemli yaklaşımı, tek merkezi kent yapısını çok merkezli yapıya dönüştürüleceğini öngörmesidir. Günümüzde ise Gaziantep kentinin mekânsal gelişiminin çoğunlukla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri yönlendirilmektedir. Daha sürdürülebilir kentsel büyüme ve gelişme için önemli bir fırsatlar sunan bu sürecin bütüncül bir biçimde ele alınarak yürütülmesi oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Planlama, kentsel dönüşüm, sanayi kenti,.

Abstract

The aim of this research; the city plans that guide the process of spatial and functional development of the city of Gaziantep are basically analyzed according to the historical background. These discussions are carried out in the context of Gaziantep's "breakpoints" and "dynamics of development" within the process of urbanization and urban development. In the study; a method based on comparative evaluation of the visual sources of the physical development and change process of the city of Gaziantep in detail in the spatial dimension and the visual materials composed of the maps, the development plans and the explanatory reports were followed. The findings indicate that Gaziantep city structure evolved into a model of industrial city transition with its comprehensive and holistic first planning experience, which started in 1938. The main theme of the plans in the 1950s is the search for solutions to the problem of housing in the increasing urban population, in line with the socio-economic and political developments of the country. With the 1970s, the growing share of industrial areas in urban land use is quite remarkable. This experience, which reflects the industrial city model, continues with the vision of reaching the metropolitan model with the 1980s. The most important approach of the planning studies carried out in this period is that it predicts that the single-centered city structure will be transformed into a multi-centered structure. Today, the spatial development of the city of Gaziantep is mostly directed to urban transformation and development projects. It is very important that this process, which provides important opportunities for more sustainable urban development, be carried out in a holistic manner.

Keywords: Gaziantep, industry city, planning, urban transformation.

Giriş

Türkiye'de bugünkü çağdaş anlamda imar sisteminin kuruluşu ve gelişimi, Osmanlı Devletinin son yüzyılında benimsenen batılılaşma hareketleri ile birlikte gündeme gelen bir dizi reforma dayanmaktadır (Özcan, 2006). Özellikle sanayileşme ve kentleşme sürecini tamamlamak üzere olan batılı ülkelerden, sanayi kentinin sorunlarını çözmek üzere üretilen yasal ve yönetsel yapıya ilişkin düzenlemeler başlangıçta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasında etkili olmuştur. İlk belediye teşkilatının ve imar meclislerinin kurulması, yabancı mühendisler tarafından şehir haritalarının oluşturulması ve ilk kent planlarının ve imar

* Doç. Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, serhat.yenice@hku.edu.tr.

** Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, tulay.yenice@hku.edu.tr.

yasalarının yürürlüğe girmesi bu döneme rastlar. Sanayi kentlerinin sorunlarına çözüm arayan batılı ülke örneklerinden farklı olarak, Türkiye'deki ilk kent planlama çalışmalarının ana konusunu; kent içerisinde yangın ile yok olmuş konut veya ticaret alanlarının yeniden imarı, yeni ulaşım teknolojilerine uygun yol altyapısı geliştirme, savaş sonrası Anadolu'da artan göçmen nüfusa yönelik barınma alanları oluşturma çabaları yer almaktadır (Tekeli, 1980; Denel, 1982; Yenice, 2012).

Osmanlı Devletinin sona ermesi ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni kurulan rejim, yarım kalmış olan batılılaşma hareketlerini hızlandırmıştır. Her alanda modern bir toplum oluşturmayı hedefleyen yeni yönetim anlayışı, kentleri modern toplumun yeni yaşam alanları olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım beraberinde kentlerin modern kentli toplumun yeni yaşam biçimlerini destekleyecek ve çağdaş şehircilik ilkelerine uygun olarak yeniden kurulmasını zorunlu kılmıştır. Aynı zamanda 1930'lu yıllarda sanayi kalkınma planları aracılığıyla üretim sürecinin yönlendirilmesi ve savaş sonrası oldukça kısıtlı olan ülke sermayesinin kalkınma için daha verimli kullanımına da olanak sağlayacaktır (Tekeli, 1998; Keskinok, 2010). Cumhuriyet'in ilk yıllarında savaşta yıkılmış kentlerin yanısıra özellikle başkent Ankara'nın planlanması ve imarı üzerine odaklanan çalışmalar ile birlikte eşzamanlı olarak şehircilik yazınında ortaya atılan sanayi kenti, bahçe şehir gibi çağdaş kentsel gelişme model uygulamalarına da rastlamak mümkündür. 1930 yılında yürürlüğe giren Belediyeler Yasası ise bütün belediyelere planlarını hazırlama sorumluluğu getirmekteydi. Bu dönemde yeterli sayıda Türk kent plancısı bulunmadığından, özellikle batı toplumlarından ülkemize gelen şehirciler ile Anadolu'daki birçok kent ve kasaba planlanmıştır. Bu dönemde üretilen kent planlarında, sanayi kenti modeline geçiş sürecini yansıtan arazi kullanım kararları ve ulaşım sistemi kurgusu ile kentsel mekanda modern ve geleneksel dokudan meydana gelen ikili bir yapı izlenebilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve soğuk savaş döneminin başlamasıyla değişen uluslararası ilişkiler ve sınırötesi ekonomik işbirlikleri, Türkiye kentlerinin fiziki yapısını derinden etkileyen yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Tek partili sistemden çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte devletçi yapıdan dünya ekonomik sistemine entegre bir sosyo-ekonomik büyüme politikasının benimsenmesi, beraberinde hızlı bir kentleşme sürecini ortaya çıkarmıştır. Bu süreç bir taraftan geleneksel kent yapısının sanayi kentine doğru evrilmesine; diğer taraftan ise kırdan kentsel alanlara doğru büyük nüfus hareketlerine neden olmuştur (Işık, 2005; Ataöv ve Osmay, 2007). 1980'li yıllara kadar hızla devam eden bu süreçte yürütülen kent planlama ve imar eylemlerinin, hızlı kent nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan yasadışı konut gelişim bölgeleri üzerine odaklandığı görülmektedir. 775 sayılı Gecekondu Yasası ve 634 sayılı Kat Mülkiyeti Yasası bu çerçevede değerlendirilebilir. Temel hedef hızlı kentleşmenin yarattığı toplumsal ve mekânsal sorunların çözülmesi ve yasadışı konut gelişiminin denetim altına alınmasıdır.

1980 askeri darbesi ile kesintiye uğrayan Türk demokrasisi, 1983 yılında kurulan yeni hükümet yapısı ile liberal ekonomi anlayışını sürdürmüştür. Türkiye'deki kentleşme hızının azalarak devam ettiği bu dönemde mekânsal değişimi yönlendiren makro ölçekli temel kararlar, ülke ekonomisinin dünya pazarına açılması ve küresel pazardan pay alma çabalarına dayalı olarak nüfus ve sermaye dağılımının yönlendirilmesidir (Tekeli, 1998). Diğer taraftan merkezi hükümetin yetki alanında bulunan kent planlarının hazırlanmasına dönük düzenlemelerin değiştirilerek yerel yönetimlere devredilmesi, kentlerin değişim-dönüşümünü derinden etkileyecektir. Bu dönemde yürürlüğe giren İmar Kanunu ve Büyükşehir Kanunu aracılığıyla yasal-yönetimsel alandaki reformlar planlama ve imar kurumunun işleyişini de etkilemiştir. Kent yönetimleri bu dönemde kendi planlarını üretilip hayata geçirebilme olanağına kavuşmuştur. Diğer taraftan kentler arasındaki üretim ve rekabet ortamının daha hissedilir düzeye yükselmesi, planları rekabet için bir araca dönüştürmüştür. Bu dönemde yeni ve organize sanayi alanlarının

oluşturulması, uluslararası düzeyde rekabeti artırmak üzere oluşturulan serbest bölgeler kent planlarında artan orandaki arazi kullanımıyla dikkate çekmektedir. Kaçak yapı ve gecekondu alanlarının düzenlenmesine dönük imar afları ise kenlerin gündemini meşgul eden bir diğer konu olarak yer almaktadır. Yasadışı konut bölgelerinin yasal hale getirme çabası olarak değerlendirilebilecek bu süreç sonunda, kentlerde nitelikli ve niteliksiz konut alanlarından meydana gelen ikili bir mekansal yapı ortaya çıkmaktadır. Bu mekansal kurgu ve yapı stoku, günümüz kentsel dönüşüm projelerinin de temel konularından birini oluşturmaktadır.

1999 yılında yaşanan büyük Marmara Depremi kent ve ülke planlamasını etkileyen yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Anadolu coğrafyasının ve kentlerin önemli bir bölümü deprem kuşağında yer alması ve olası yıkıcı etkilerini asgari düzeye indirme isteği, kentsel alanların dönüşümünü gündeme getirmiştir. Nitekim 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanununun ile Belediyeler Kanunu'nda yapılan değişiklikler, kent planlamasının odağı kent içerisinde riskli yapı ve yapı gruplarını barındıran bölgelere çevirmiştir. Bu dönemde kentlerin fiziki yapısının gelişimi genellikle kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri kapsamındaki müdahaleler ile yönlendirilmektedir. Bu müdahale biçimleri tarihi kent dokusundan yasadışı veya niteliksiz konut bölgelerine, kent içerisinde işlevini yitirmiş veya terk edilmiş bölgelerden kent içerisindeki boşlukların kullanımına kadar kentin tüm bölgelerini kapsamaktadır (Yenice, 2012).

Bu araştırmanın amacı, Gaziantep kentinin mekânsal ve işlevsel gelişim sürecini yönlendiren kentsel planlama deneyimlerinin tarihsel arka plana dayalı olarak ayrıntıda incelenmesidir. Bu incelemeler plan çalışmalarının yapıldığı dönemin siyasi, ekonomik ve kültürel ortamlarını dikkate alarak tanımlanan kırılma noktaları ve gelişme dinamikleri eşliğinde yürütülmektedir. Araştırmada elde edilen bulguların; planlama ve uygulama sürecindeki yasal ve kurumsal örgütlenme biçimlerinden sosyo-ekonomik ve siyasi gelişimlere dek uzanan birtakım değişkenlerin, kentsel planlama deneyimleri üzerindeki etkilerinin ölçülmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Konu ve Yöntem

Bu araştırmanın konusu; ilk olarak 1938 yılına tarihlenen ve çeşitli dönemlerde farklı ölçek ve kapsamlarda hazırlanarak yürürlüğe giren Gaziantep kenti imar planlama çalışmalarıdır. Araştırmanın temel materyallerini Gaziantep kenti için hazırlanana haritalar, mekânsal gelişim ve dönüşüm sürecini yönlendiren imar planları ve bu planların raporları, tarihsel yazılı kaynaklar, fotoğraf ve gravürler oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen materyaller ölçekli bir şekilde haritalara aktarılarak karşılaştırmalı olarak irdelenmektedir. Bu değerlendirmeler, kent planlarının Gaziantep'in mekânsal ve işlevsel gelişim süreci üzerindeki olası etkileri, dönemin siyasi ve sosyo-ekonomik politikalarını içeren içsel ve dışsal unsurlar çerçevesinde yapılmaktadır.

Gaziantep, 2017 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre 2 milyonu aşan nüfusu ile Türkiye'nin sekizinci, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ise en büyük kentidir. Gaziantep, tekstil ve makine sektörü odaklı sanayi altyapısının yanısıra, tarihi, doğal, kültürel miras değerleri ile Türkiye'nin uluslararası düzeyde kültür ve turizm merkezlerinden biridir. Oldukça zengin bir mutfak kültürüne sahip olan kent, 2016 yılında UNESCO tarafından Gastronomi alanında Yaratıcı Şehirler Ağına katılmıştır. Sahip olduğu değerler, Gaziantep kentinin farklı ölçeklerde ve özel planlama çalışmaları eşliğinde ele alınması gereken kentsel bir yerleşme alanı olduğuna işaret etmektedir.

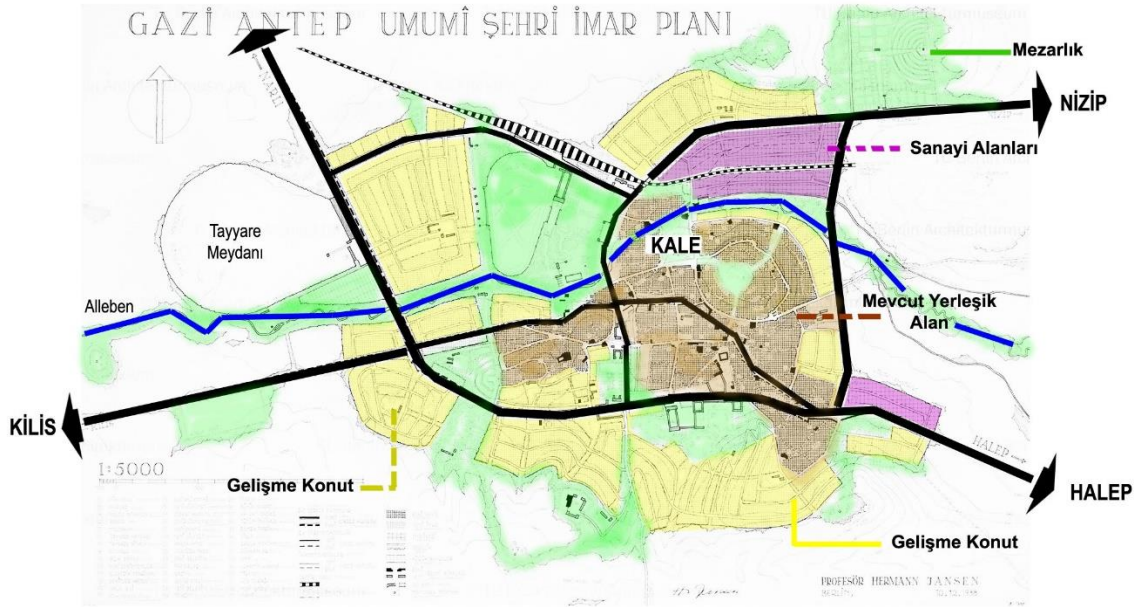
Araştırma Bulguları

Gaziantep kenti için hazırlanan ilk plan 1938 yılına tarihlenmektedir. Bu tarihten itibaren 1955, 1973, 1990 yılları olmak üzere yaklaşık 20 yıllık dönemlerde planlama geleneği

sürdürülmüştür. Araştırmanın bu bölümünde Gaziantep kent planları, tanımladığı hedefler ve genel arazi kullanım kararları çerçevesinde tarihsel bir bakış açısıyla ayrıntıda irdelenmektedir.

İlk Kent Planı Deneyimi: 1938 Jansen Planı

Gaziantep'in ilk kapsamlı ve bütüncül kent planı deneyimi, 1938 yılında Alman şehirci Herman Jansen tarafından hazırlanmıştır. 1 / 2000 plan ölçeğinde hazırlanmış olan Gaziantep'in ilk İmar Planı yaklaşık 600 ha kapsamaktadır. Planın geleceğe dönük nüfus öngörüsü 150.000-200.000 kişidir. Planın yapıldığı dönemde Gaziantep kent nüfusunun ise yaklaşık 50.000 kişi olduğu bilinmektedir (Anonim, 1972).

Şekil 1: 1938 Gaziantep Kenti İmar Planı (Jansen, 1938)

H.Jansen'in 1938 planı, özellikle anıtsal mimarlık örneklerini ortaya çıkaran ve geniş yollarla birbirine bağlayan karakteri, dönemin 'güzel kent' akımından etkilendiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, Gaziantep bir sanayi kentine geçiş modelinin temellerini yansıtmaktadır. Kentin kuzey ve doğu bölgelerinde Nizip ve Halep yolu gibi önemli ulaşım arterleri üzerinde sanayi alanları planlanırken, bu bölgeler işçi konut (amele evleri) bölgeleri tamamlanmaktadır (Şekil 1).

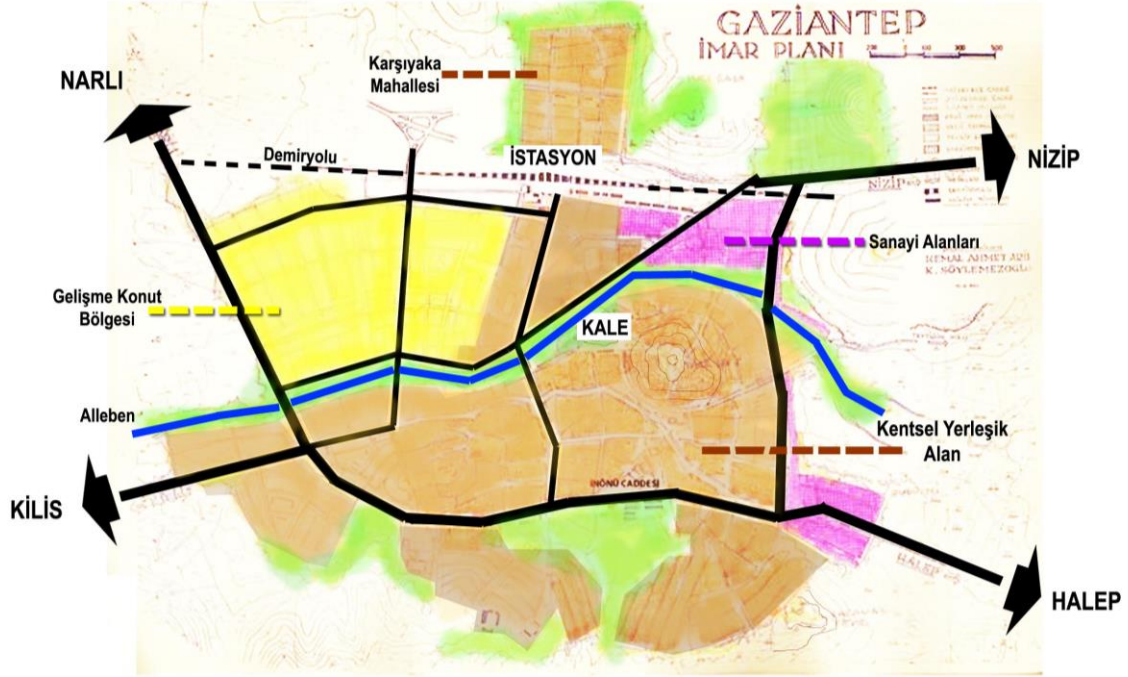
1938 İmar Planı Gaziantep'in ilk kapsamlı planıdır. Kentin mekânsal gelişme yönü ve kent makroformu açısından temel ilkesi; kentin batı, kuzey ve güney yönlerinde geliştirilmesidir. Bu ilke çerçevesinde kentin güney ve batı yönlerinde gelişme konut alanlarının varlığı dikkat çekmektedir. Kentin kuzeyinde öneri bir demiryolu hattı ile bütünleşik yaklaşık 33 ha alan sanayi alanı olarak ayrılmıştır. Mevcut kentsel ulaşım sistemi çeşitli düzenleme önerileri sunmaktadır. Suburcu, Karagöz ve Gaziler Caddesi'nin genişletilmesi, Atatürk Bulvarı ve İsmet İnönü Caddelerinin açılması kararları 1938 planına dayanmaktadır.

Kent içi ulaşım sistemi bütünleşik olarak yakın çevre yerleşmeler ile bağlantılı ulaşım ağı da yeniden kurgulandığı görülmektedir. Bu kapsamda kentin kuzeyinde istasyon ve demiryolu bir eşik oluştururken, doğu, güney ve batı yönlerini çevreleyerek Adana, Kilis ve Nizip yollarını birbirine bağlayan karayolu varlığı dikkat çekicidir. Bu kararların izlerini günümüz Gaziantep kenti ulaşım sisteminde görmek mümkündür.

Kentin en önemli açık ve yeşil alan varlığı ise Alleben Deresinin çevresinde düzenlenen yeşil alanlar, hipodrom alanı ve yarışma alanı olarak tanımlanan bölgelerdir. Kentsel açık-yeşil alanların toplam alan içerisindeki payı ise yaklaşık % 16'dır.

1955 İmar Planı Deneyimi: Revizyon ve İlave İmar Planı

1950’li yıllarda başlayan hızlı kentleşme sürecine koşut olarak Gaziantep kenti de etkilenecek kırdan kopan nüfusun yeni yerleşim alanlarından biri olmuştur. 1950’li yıllarda hazırlanan Gaziantep haritasına göre, günümüzde Karşıyaka Mahallesi olarak bilinen ve mevcut yerleşme alanının kuzeyinde ve diğer taraftan da kentin güneyinde Düztepe bölgesinde kente eklenen yeni yerleşim bölgeleri dikkat çekmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Kemal Ahmet Aru ve Hamit Kemali Söylemezoğlu'nun Gaziantep Şehir Planı

Kentin aldığı göçler sonucu artan nüfus ve barınma alanı ihtiyacı, 1935 kent planının hedeflerini aşmış ve yeni bir plan gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Gaziantep kentine dönük ikinci plan, 1955 yılında Kemal Ahmet Aru ve Hamit Kemali Söylemezoğlu ikilisi tarafından hazırlanmıştır. 1/2.000 ölçekli olarak hazırlanan Gaziantep İmar Planı yaklaşık 680 ha alanı kapsamaktadır.

1955 planı, kentsel gelişme yönü açısından 1938 Jansen Planının temel ilkelerini sürdürmektedir. Kent tek merkezli ve kompakt gelişme desenine sahiptir. Kent makroformunu etkileyen en önemli gelişme, demiryolu bağlantısının kentin kuzeyinde yeni güzergâh noktasına taşınması ve günümüzde İpek Yolu olarak da bilinen karayolunun demiryolu hattı ve Gar binasının kuzeyinden bağlanmasıdır (Şekil 2). Şehir içi ve şehirlerarası ulaşımın sağlayan bu arterler, kentsel arazi kullanımı açısından da önemli etkileri olmuştur. Bunlardan birincisi kent içerisinde kalmış bazı üretim ve küçük sanayi alanlarının İstasyon Caddesi'nin devamı olan Nizip Caddesi, Araban Yolu ve İpek Yolu üzerinde gelişmeye başlamasıdır. Bir diğer etkisi de yasadışı konut gelişme baskılarının bu alanların yakın çevresinde artması sonucu kontrolsüz yapılaşma ve büyümenin oluşmasıdır. Hazine arazileri üzerinde ve hisseli tapu alanlarında kaçak 40'a yakın mahalle olduğu bilinmektedir (Ay, 2001). Bu yeni mahalleler bir taraftan konut ve iş alanlarının niteliksiz şekilde inşa edilmesine yol açarken diğer taraftan kırsal alanlarda kontrolsüz bir genişlemeye neden olmuştur.

Bu dönemde, planlı gelişen Bahçelievler, Kavaklık ve Öğretmenevleri mahalleleri aynı zamanda üst gelir grubu hane halklarının yer seçimi ile kentin batı-güneybatı yönünde gelişmesini hızlandırmıştır. Kentin geleneksel konut ve ticaret bölgeleri, kentsel hizmet – ticaret ve yönetim merkezi olarak tanımlanmaktadır. Atatürk Caddesi devamında Ordu caddesinin

açılması ile Kilis ve Halep aksı bu güzergâha kaymıştır. Şehirlerarası terminal ve küçük sanatların geliştirildiği İnönü Caddesi bu dönemde açılmıştır. Kent merkezinin güneye ve batıya doğru büyüdüğü, merkez fonksiyonlarının ayrışmaya başladığı görülmektedir. Eski kent merkezinin yolları motorlu taşıt trafiğine uygun olacak şekilde genişletilmesi geleneksel şehir dokusu üzerinde tahribata yol açtığı söylenebilir.

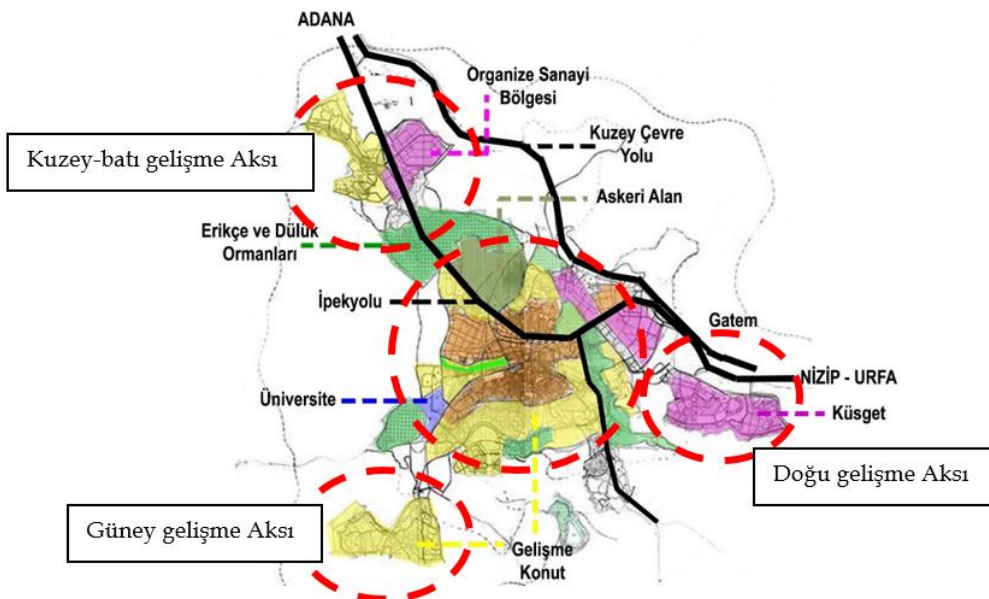
1955 imar planının kentsel alan kullanım kararları içerisinde dikkat çeken bir diğer konu ise açık-yeşil alan kullanımına ilişkin yaklaşımı olmuştur. 1955 planında Alleben deresi kenarında kentin açık ve yeşil alan varlığı sürdürülürken, 1938 planında yarış alanı olarak tanımlanan ve kentsel yeşil alan kurgusunun bir parçası olan bölgenin gelişme konut bölgesine dönüştürülmesi dikkat çekicidir.

1973 Gaziantep İmar Planı: Sanayi Kenti

Gaziantep kentinin üçüncü imar planı 1973 yılında hazırlanmıştır. Bu plan İller Bankası Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen yarışma projesiyle elde edilmiştir. Eş zamanlı olarak Anadolu'da Konya, Kayseri gibi kentler için de düzenlenen yarışma öncesinde detaylı bir analitik etüd çalışması hazırlanmıştır. Gaziantep kenti imar planı yarışmasını Zühtü Can ve ekibi (Yalçın Alaybeyoğlu, Abdullah Dellaloğlu, Müzeyyen Can, Haluk Aral) kazanmıştır. 1990'lı yıllara kadar kentin fiziki gelişimi Zühtü Can tarafından farklı bölge ve etaplardan oluşan uygulama imar planları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Zühtü Can planı projeksiyon yılı 1995 olarak kabul edilmiştir. Planın hedef yılı kestirim nüfusu ise yaklaşık 1 milyon kişidir (Anonim, 1973). Planda hedef yıl için belirlenen nüfus doğrultusunda gelişme alanları oluşturulmuştur. Konut alanları bir yağ lekesi biçiminde gelişme formu sergilerken, kentin doğu ve batı uçlarında yeni sanayi ve çalışma alanları dikkat çekicidir. Kentin güneyinde ise mevcut kent formunun kopuk yeni konut gelişme alanının bulunması merkez çevresinde üç kutuplu bir büyüme deseni ortaya çıkarmaktadır (Şekil 4).

Gaziantep kentinin üçüncü imar planı deneyimi, kenti bir sanayi kenti modelini yansıtmaktadır. Kentsel arazi kullanımında sanayi ve üretim alanlarının payının giderek artması ve kentten kopuk yeni yerleşim alanlarının tasarlanması bu düşüncüyü desteklemektedir. Nitekim 8010 hektar büyüklüğünde planlı alanının %36'sını konut alanları oluştururken, sanayi alanları ise %22'sini oluşturmaktadır.

Şekil 3: 1973 Gaziantep Planına göre genel arazi kullanım kararları

1969 yılında Gaziantep'te kurulan ve Türkiye'deki ilk organize sanayi bölgeleri uygulamaları arasında yer alan Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi, kent yapısının sanayi kentine doğru evrildiğinin açık göstergelerindedir. 1974, 1987, 1998 yıllarında da diğer organize sanayi bölgeleri ve Gaziantep Serbest Bölge'sinin kurulması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim Eraydın (2002), Türkiye'nin sanayi dağılımındaki metropolitan kümelenmeden bahsettiği çalışmada Gaziantep kentini Eskişehir, Samsun, Konya ve Kayseri gibi kentlerle birlikte bu kümelerin dışında öne çıkan bölgesel sanayi merkezi olduğunu vurgulamaktadır.

1970'li yıllarda Türkiye'de olduğu gibi Gaziantep'te de iç göç seviyesinin en üst noktada olduğu dönemdir. Gaziantep'e göçle gelen nüfus temelde yerleşme alanı olarak iki bölgeyi seçmiştir. Bunlardan birincisi imalat ve üretim alanlarında istihdam olanaklarının bulunduğu kentin güney ve doğusuna doğru Karşıyaka, Düztepe ve Çıksorut adı verilen bölgelerdir. Diğer bölge ise nispeten geliri daha yüksek olan ve kamu hizmet alanlarında çalışma olanağına sahip nüfusun yer seçtiği kentin kuzey ve batıya doğru olan bölgeleridir. İki bölgedeki kentsel gelişme düzeni biçim olarak da oldukça farklılaşmıştır. Kentin güney ve doğu yönlerine doğru gelişme alanlarında, fabrikalar etrafında arsa satın alınarak yapılan düzensiz ve ihtiyaca göre yükselebilen yerleşme düzeni oluşurken, kuzey ve batıya yönlerinde ise geniş caddeleri ile planlı ve apartman tipi konutlardan oluşan yeni yerleşme düzenine sahip bir gelişme aksı öne çıkmaktadır (Akdemir ve Öngel, 2017, s. 59).

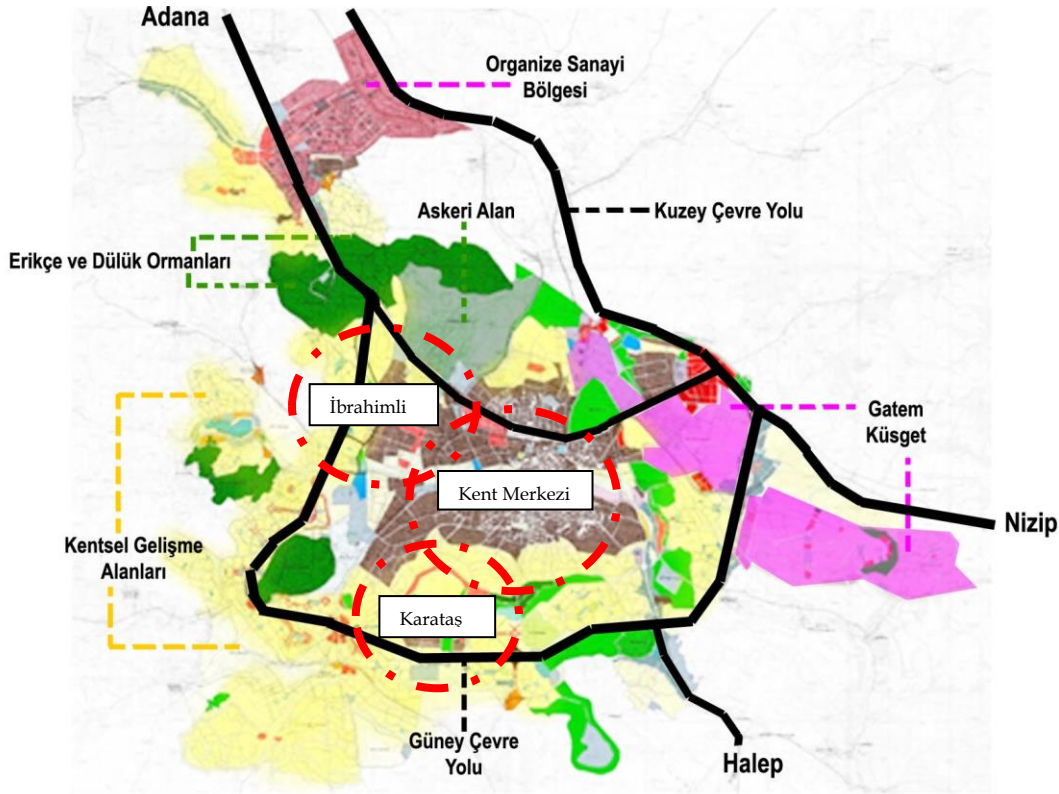
Yasadışı yapılaşma eğilimleri ve 1980'li yılların ortalarından itibaren başlayan imar afları 1973 planının temel yapısını bozucu etkiler oluşturmuş, kentin daha fazla bir alana yayılmasına neden olmuştur. Bu dönemde yerel yönetimlerin üstlendiği plan yapma yetkisi ile yasadışı konut gelişme alanları ıslah imar planları ve mevzi imar planları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kontrol yöntemi kısa süre sonra bütüncül bir kentsel yapıyı bozan parçacıl müdahalelere dönüşerek sürdürülmüş ve birbirinden kopuk, sağlıklı kent parçalarının oluşumunu hızlandırmıştır.

1990 H. Oğuz Aldan Planı: Büyükşehir kent modeli

1980'li yılların ortalarından itibaren İmar Kurumunda yaşanan değişiklikler, Büyükşehir kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu gibi yasal düzenlemeler, kentin mücavir alanın genişletilmesi ve yasa dışı konut bölgelerinin planlanması gibi nedenlere bağlı bir çok kentte olduğu gibi Gaziantep için de bütüncül bir plan hazırlanması gereği ortaya çıkmıştır. Bu sorunların çözümüne ilişkin Gaziantep kent bütününe dönük dördüncü imar planı, 1990 yılında H.Oğuz Aldan'a hazırlanmıştır (Şekil 5).

Gaziantep'in dördüncü İmar Planında projeksiyon yılı 2005 olarak kabul edilmiştir. Hedef yılı nüfusu ise 1.800.000 kişi olarak tahmin edilmiştir (Aldan, 1990). Planın yapıldığı dönemde Gaziantep'in nüfusu yaklaşık 600.000'dir (DİE, 1990). Bu veri, henüz 1974 planının hedef nüfusu olan 1 milyona ulaşmadan yeni bir plan hazırlandığına işaret etmektedir. 1990 planı ile Gaziantep kentin planlı alanlarının büyüklüğü 8010 hektara ulaşmaktadır. Planlama alanının %26'sı konut alanı, % 22'si sanayi ve üretim alanları, %17'si ise açık ve yeşil alanlardan meydana gelmektedir.

1990 planı, makroform ve arazi kullanım kararları yönüyle incelendiğinde, büyükşehir kent modelini yansıttığı görülmektedir. Konut alanları gelişimi bir yağ lekesi biçiminde gelişme deseni göstermekle birlikte büyük ölçüde kentsel gelişme yönü olarak batı ve güney yönleri seçilmiştir. Kenti doğu-güney ve batı aksları doğrultusunda kuşatan çevre yolu önerisi, bu yönde gelişme eğilimini hızlandırmıştır. Gelişme konut bölgelerinde alt merkez olarak değerlendirilebilecek ticaret bölgeleri kararı, kentin tek merkezli yapıdan çok merkezli yapıya doğru geliştirileceğine işaret etmektedir.

Şekil 4: 1990 Gaziantep Kent Planı (Gaziantep Büyükşehir Belediye Arşivi)

Nitekim günümüzde Karataş ve İbrahimli bölgeleri olarak bilinen alanlarda bu kararların uygulanarak hayata geçirildiği söylenebilir. Kentin doğusunda ağırlıklı olarak toptan ticaret türlerini bünyesinde toplayan ve günümüzde GATEM (Gaziantep Ticaret ve Endüstri Merkezi) olarak bilinen yeni bir ticari merkezi önerilmiştir. Kentin kuzey-kuzeydoğu bölgesinde Araban-Adıyaman yolu üzerinde ve otoyolun kent girişinde yer alan ticaret bölgesi kararı, tek merkezli bir şehir yapısından çok merkezli kent modeline geçiş öngörüsü kapsamında değerlendirilmektedir. Yaklaşık 40 hektar büyüklüğüne sahip bu alanın içeriğinde yeni şehirler arası otobüs terminali ve bölgeye hizmet edecek yeni iş alanları bulunmaktadır.

Kentsel Dönüşüm- Gelişim ve Yenileme Projeleri : 2000'den günümüze

2000'li yıllardan itibaren Gaziantep kentinin mekânsal gelişiminin, genellikle kentsel dönüşüm ve yenileme projeleri aracılığı ile yönetilmeye çalışıldığı görülmektedir (Çizelge 1). Hiç şüphesiz 1999 Marmara Depremi ve 2005 Van Depremleri ardından afet öncelikli planlama yaklaşımı ve kent içerisindeki niteliksiz yapı stokunun dönüştürülmesine yönelik yasal ve kurumsal düzenlemelerin bu süreçteki etkisinin oldukça önemli olduğu belirtilmelidir. Nitekim 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, kentsel mekanların biçimlenmesi ve yeniden kurgulanması bağlamında yerel yönetimlere önemli sorumluluk ve yetki sunmaktadır.

Bu dönemdeki kentsel dönüşüm ve yenileme planlarının amaç ve hedefler çerçevesinde değerlendirildiğinde, temelde üç konu üzerine odaklandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi kent içerisinde işlevini yitirmiş veya ekonomik ömrünü tamamlamış artıl bölgelerin konut ve ticaret alanlarına dönüştürülmesidir. Amaç çevre kalitesi ve güvenlik açısından sorunlu alanlara dönüşen bu bölgelerin yeniden işlevlendirilerek kentsel alana entegrasyonunun sağlanmasıdır. Ünaldı mahallesi ve yakın çevresinde yer alan küçük ölçekli üretim alanı bölgelerinin dönüşümü bu kapsamda değerlendirilebilir.

Kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinin bir diğer konusunu, kent içerisinde yer alan riskli alan olarak tarif edilen alanlardaki yerleşmelerin boşaltılması ve niteliksiz konut bölgelerinin dönüşümüdür. 8-500 ha arasında çeşitli alan büyüklüğüne sahip bu projeler ile kentsel dönüşüm ve yenileme faaliyetleri yönetilmeye çalışılmaktadır.

Çizelge 1: Gaziantep Kentsel Dönüşüm-Gelişme Alanı ve Yenileme Projeleri

Odak	Planlama konusu	Alan
İşlev değişikliği	Ünaldı Kentsel Yenileme Alanı	117 ha
Niteliksiz Konut Alanlarının Korunması ve Yenilenmesi	Çıksorut Kentsel Dönüşüm Alanı	32 ha
	Türktepe Kentsel Dönüşüm Alanı	40 ha
	İpekyolu Kentsel Dönüşüm Alanı	40 ha
	Perilikaya Serinevler Kentsel Dönüşüm Alanı	44 ha
	Özdemir Bey Caddesi Kentsel Dönüşüm Alanı	45 ha
	Tepebaşı Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı	8 ha
	Etiler Mahallesi Kentsel Dönüşüm Alanı	10 ha
	Onat Kutlar Kentsel Dönüşüm Alanı	11 ha
	Umut kentsel dönüşüm Alanı (2 etap)	46 ha
	Üçoklar Yenileme Alanı	50 ha
	Barak Mahallesi Yenileme Alanı	117 ha
	Karşıyaka Mahallesi Yenileme Alanı	253 ha
	Kentsel Gelişme Alanlarının Yönetilmesi	Bağlarbaşı Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı
Geneyik Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı		245 ha
Halep Bulvarı Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı		500 ha
Sarıgüllük Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı		23 ha
Kilis Yolu Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı		375 ha
Oğuzeli Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı Projeleri		15ha
	Orta Tepe Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı	33 ha

Kentsel dönüşüm ve yenileme planlarının odaklandığı üçüncü konu, kentsel gelişme baskısı altında bulunan kent içerisinde veya kentin yakın çevresinde bulunan boşlukların kentsel gelişim alanı kapsamında planlı hale getirilme çabasıdır. Bağlarbaşı, Geneyik, Sarıgüllük, Halep Bulvarı, Kilis Yolu, Orta Tepe kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanları bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu sayede salt eskiyen-yıpranan veya riskli alan kapsamında değil gelişme politikalarının yönlendirilmesi ve yönetilmesi de kentsel dönüşüm çalışmaları kapsamında ele alındığına işaret etmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Gaziantep kentinin kapsamlı ve bütüncül kent planlama geleneği 1930'lu yılların sonlarına doğru başlamıştır. Gaziantep'in ilk kent planında, temelde modern kent görüntüsü oluşturma hedefinin yanı sıra sanayi kent modeline geçiş çabası göze çarpmaktadır. Bu çerçevede modern konut bölgeleri ve kentsel yaşamın gereği olan açık-yeşil alanlar, sosyal-kültürel tesisler ve erken sanayi kentinin gerek duyduğu yeni işlev alanları dikkat çekmektedir. Anıt eserleri ortaya çıkaran yaklaşımı, dönemin şehircilik akımlarından olan güzelkent yaklaşımından etkilendiğine işaret etmektedir.

1950'li yıllardan ülke genelinde yaşanan hızlı kentleşme ve buna koşut olarak üretilen sosyal ve ekonomik politikaların Gaziantep kenti planlama sürecini ve mekânsal gelişimini etkilemektedir. 1950'li yılların ortalarında yapılan ikinci plan deneyiminin temel amacı Gaziantep'te artan kent nüfusunun barınma ihtiyacını karşılamak üzere yeni gelişme konut bölgelerinin ve arsanın oluşturulmasıdır. Bununla birlikte yeni planlanan sanayi alanları, tarım öncelikli kent modelinden sanayi kentine geçiş modeli izlerini yansıtmaktadır. 1970'li yılların ortalarından itibaren yürütülen planlama deneyimi, bir taraftan sanayi kenti modelini yansıtırken diğer taraftan büyükşehir modeline doğru bir geçiş sürecin yaşandığına olduğuna

işaret etmektedir. Sanayi alanlarının kentsel mekânda kapladığı oran giderek artarken, demiryolu - karayolu ile entegrasyonu ve konut alanlarından giderek ayrıışmaktadır. Gaziantep 1970'lerin sonunda sanayisi orta düzeyde gelişmiş bir kent olarak görülmektedir. 1978 yılında il gayri safisi içinde imalat sanayinin payı yüzde 11,6 düzeyindedir.

1990 yılında yapılan plan ile kent artık bir büyükşehir modelini yansıtmaktadır. Kentin farklı bölgelerinde geliştirilmesi öngörülen alt-merkezler, tek merkezli yapıdan çok merkezli bir yapıya doğru geliştirilmesinin hedeflendiği söylenebilir. Gaziantep kentinin planlanması ve mekansal gelişiminin yönlendirilmesinde yerel dinamiklerin öne çıktığı söylenebilir. Şüphesiz bu süreçte 1980'li yılların ortasında reform niteliğinde yapılan yasal düzenlemelerin etkisi oldukça önemlidir. Büyükşehir Belediye Kanunu ve planlama yetkisinin merkezi yönetimden yerel yönetimlere devredilmesini sağlayan İmar Yasası düzenlemeleri ile planlama ve mekansal gelişimde yerleşme ve yerel dinamikler başlıca yönlendirici unsurlara dönüşmüştür. Bununla birlikte kaçak yapı alanlarını yasal ve düzenli konut bölgelerine dönüştürmeyi öngören imar aflarının da dönemin planlama yakaşımını ve mekansal gelişimi üzerinde etkilidir.

2000'li yıllar ile birlikte kentin mekansal gelişimi, genellikle kentsel dönüşüm-gelişim ve kentsel yenileme projeleri kapsamında yürütülen müdahalelere dayanmaktadır. Bu sürecin arka planında ülkemizde yaşanan ve derin yıkıcı izler bırakan büyük Marmara ve Van depremlerinin ardından yapılan bazı yasal düzenlemeler yer almaktadır. 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanunun bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu düzenlemeler beraberinde belediyelere ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığına kentsel dönüşüm projelerini yapma ve uygulama konusunda yetki ve sorumluluklar yüklemektedir.

Başlangıçta kent içerisinde nitelsiz yaşam çevrelerinin ve riskli yapı veya yapı gruplarının, sağlıklı kent paçalarına dönüştürülmesine odaklanan bu müdahaleler, içerdiği parçacıl çözümleme yaklaşımının yanısıra oluşturduğu yeni yapı-nüfus-trafik yoğunluğu ve bunların dağılımı, bulunduğu çevre ile bütünleşememe gibi olumsuz etkiler meydana getirmesi, bu alanların zamanla yeni problemler üreten kentsel bölgelere evrildiğine işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle, kent bütününe gözden kaçırılan bu yaklaşım kentsel sorunlara kısa vadeli geçici çözüm arayışları olarak değerlendirilmektedir. Dönüşüm sürecinin ortaya çıkardığı yeni arazi kullanım türleri ve bunların getirdiği yoğunlukların beraberinde yeni sorunlar ortaya çıkaracağı açıktır.

Bu çerçevede kentsel dönüşüm projelerinin sosyal ekonomik, çevresel ve mekansal yönleriyle çeşitli endişeleri bulunsa da, kent içerisindeki çöküntü alanlarının yeniden kullanılması, kentsel yayılmayı sınırlaması ve daha nitelikli kentsel çevreler oluşturulmasında önemli bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu süreç üst ölçekli plan kararları birlikte ve bütüncül yaklaşım ilkesi çerçevesinde geliştirilmelidir. Kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinin uygulanmasından önce sürdürülebilirlik ölçütleri ile değerlendirilmelidir. Hiç şüphesiz yeni bir yapıyı çevre oluşturulmasında sosyal-ekonomik-çevresel ve mekansal dönüşüm sürecini birlikte ele alan ve yürüten katılımcı bir yönetim modelinin geliştirilmesi de oldukça önemlidir. Bu sürecin yönetiminde sadece geleneksel planlama yaklaşımının tek başına yetersiz kalacağı düşünülmektedir. Bu nedenle kentsel dönüşüm-yenileme alanları için özel proje alanı tanımının getirilmesi ve kentsel tasarım proje düzeyinde yürütülmesinin, daha nitelikli kentsel yaşam çevrelerinin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akdemir, N., & Öngel, F.S. (2017). Gaziantep'te göç ve yerellik üzerinden birikim dinamikleri. *Emek Araştırma Dergisi*, 8(11), 55-74.
- Anonim. (1973). *Gaziantep imar planı raporu*. Gaziantep.
- Anonim. (1972). *Gaziantep kent bütünü analitik etüdüleri*. İller Bankası İmar Planlama Dairesi Reisliği, Ankara: Ofset Fotomekanik Matbaası.
- Anonim. (1990). *Gaziantep çevre düzeni planı açıklama raporu*. Ankara.
- Ataöv, A., & Osmay S. (2007). Türkiye'de kentsel dönüşüme yönetsel bir yaklaşım. *ODTU Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2, 57-82.
- Ay, Y. S. (2001). Gaziantep'te planlamaya genel bakış. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 415, 44-46.
- Can, M. G., (2010). Gaziantep kent bütünü imar planı proje yarışması. *Planlama Dergisi*, 50, 159-160.
- Denel, S. (1982). *Batılılaşma sürecinde tasarım ve dış mekânlarda değişim ve nedenleri*, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Eraydın, A. (2002). *Yeni sanayi odakları: yerel kalkınmanın yeniden kavramsallaştırması*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de kentleşme ve kentlileşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14, 57-71.
- Jansen, H. (1938). Gesamtbebauungsplan in Gaziantep. Erişim Tarihi: 03.01.2018, https://www.europeana.eu/portal/en/record/08535/local__default__23415.html?q=gaziantep
- Keskinok, Ç. (2010). Urban planning experience of Turkey in the 1930s. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 27(2), 173-88
- Kıral, H.Ö. (2010). Şehir planlama yarışmaları ve genç şehir plancıları: 1928 – 1973. *Planlama Dergisi*, 50, 125-158.
- Özcan, K. (2006). Tanzimat'ın kent reformları: Türk imar sisteminin kuruluş sürecinde erken plânlama deneyimleri (1839–1908). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7(2), 149-180.
- Tapan, M. (1998). *İstanbul'un kentsel planlamasının tarihsel gelişimi ve planlama eylemleri*. Sey, Y. (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (1980). *Türkiye'de kent planlamasının tarihsel kökleri*. Gök, T.(Ed.), *Türkiye'de imar planlaması*, Ankara: ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). *Türkiye'de cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması*. Sey, Y. (Ed.). *75. yılda değişen kent ve mimarlık*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.
- Yenice, M.S, (2012). A GIS-based method for determining of regeneration strategies in historic urban quarters. *International Journal of Arts & Sciences*, 5(7), 245–255.